

FRENYÓ ZOLTÁN
FILOZÓFIAI KULTÚRA

*„Miért nő a fű, hogyha majd leszárad?
Miért szárad le, hogyha újra nő?”*

Babits Mihály: Esti kérdés (1909–1911)

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 77.

FRENYÓ ZOLTÁN

FILOZÓFIAI KULTÚRA

Válogatott írások

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2008

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 77.

Sorozatszerkesztő:
KISS GÁBOR

A kötet megjelenését a Budafok-Tétény, Budapest, XXII. kerületi Önkormányzat
és az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Iskolaalapítványa támogatta

Lektor:
DR. MIKLÓS GYÖRGY

ISSN 1419-6603
ISBN 978 963 7094 79 8

© Frenyó Zoltán, 2008
© TINTA Könyvkiadó, 2008

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Temesi Viola
Műszaki szerkesztő: Bagu László

TARTALOM

Előszó	7
I. A MAGYAR FILOZÓFIA	15
A magyar filozófia a XX. században	17
Kortársunk, Prohászka Ottokár	46
Prohászka Ottokár indexre került művei	61
Filozófiai útkeresések, keresztény önértelmezések	74
Teilhard de Chardin magyarországi hatásának kezdetei	96
Magyar katolikus gondolkodók	119
Hit és ész	119
Szent Gellért	121
Pázmány Péter	125
Bessenyei György	128
Prohászka Ottokár	134
Schütz Antal	137
Horváth Sándor	139
Weissmahr Béla	142
Magyar perszonalista arcképek	148
Mihelics Vid keresztény társadalomfilozófiája	155
II. FILOZÓFIA ÉS OKTATÁS	165
A filozófia tanítása	167
A filozófia oktatásáról	167
A filozófia	168
A vallásismeret	169
Filozófiaoktatás a középiskolában	170
Bevezetés a filozófiába	171
Etika	179
Filozófiai tankönyvek	182
Tamássy Györgyi – Láng Júlia – Sente Péter: Filozófia	182
Szabó Árpád – Ferge Gábor: Bevezetés a filozófiába	184
A filozófia története és irányzatai	186
Nyíri Tamás: Alapvető etika	192
Turay Alfréd – Nyíri Tamás – Bolberitz Pál: A filozófia	192
Beke Kata: Mert az ember kétnemű	193
Steiger Kornél: Bevezetés a filozófiába	193
Turgonyi Zoltán. A filozófia alapjai és történetének vázlata	194

Kormos József (szerk): Középkori filozófia	195
Miklós György: A megfojtott reneszánsz	196
A filozófia lerontása, avagy merénylet a filozófia ellen	198
A tankönyv-ügy	233
Fináczy Ernő emlékezete	239
Józan tanítás	242
Az igazi tudás és ellenségei	245
Oktatás és egyház	252
Lecke az erkölcsi alapról	256
III. IRÁNYZATOK ÉS GONDOLKODÓK	257
Az irracionizmus	259
Az elidegenedés-elméletek útvesztőin	264
A marxista ideológia útvesztőin	269
Benedetto Croce	280
A történelem mint gondolat és mint tett	280
Intuíció és kifejezés	281
William Herbert Dray: Történetfilozófia	289
Keresztényszocializmus, hivatásrendiség, kereszténydemokrácia	305
A keresztény gazdaságetika érvénye	316
A szép nyomában	329
IV. VALLÁSFILOZÓFIA	333
Vallásfilozófiai kritikák és vitairások	335
S. Szabó Péter: Az evangélium és a munka	335
Molnár Tamás: Teisták és ateisták	336
Vallásfilozófiai-vallástörténeti vizsgálódások	337
Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve	342
Az Egyház a világban	347
„Az igazi izraeliták, a szellemiek”	352
Apologia pro opere suo	355
Patrisztika és világnézet	376
Mounier Magyarországon. A keresztény perszonalizmus recepciója	379
A Prohászka-Év kegyelmében	395
Jézus Krisztus utolsó hét szava a keresztfán	397
Nem filozófiai levelek	402
Levelek	403
Egy újságcikk és hatása	434
A per	442
Igazság és szeretet	452
A szerzőről	455

ELŐSZÓ

Frenyó Győző emlékének, aki a losonci főgimnázium filozófiatanára volt 1914–1918 között.¹

Ez a kötet, amelyet a tisztelt olvasó a kezében tart, az elmúlt negyed század folyamán született, különböző műfajú írásaim közül nagyjából azokat tartalmazza, amelyek valamilyen módon filozófiai kultúránk értékeinek a kérdéseivel foglalkoznak, e kultúra fejlesztésére, s e téren a helyes tájékozódás kialakítására irányulnak. Tanulságosnak láttam mostanra összegyűjteni és egyben látni ezeket az írásokat, mert úgy vélem, ezeken keresztül, ha töredékesen is, de érzékelhetővé válnak olyan értékek, hiányok és tévképzetek, amelyek közelmúltunk filozófiai kultúráját jellemezték. A kötet összeállításakor az a szándék vezetett, hogy egyrészt ráirányítsam a figyelmet a magyar filozófia néhány kevésbé emlegetett alakjára és vonulatára, a magam részéről értékelést adjak olyan filozófiai munkákról, amelyek ez idő alatt a látókörömbé kerültek, másrészt megfogalmazom a kritikámat olyan munkákkal szemben, amelyeknek a felfogásával nem értek egyet, néhány, a tevékenységgel kapcsolatos vitában bemutassam az álláspontomat, s elősegítsem a fogalmi tisztázást, a történeti és a kritikai gondolkodást olyan témákban, amelyeket mítoszok és téveszmék kísérnek.

[A félreértések elkerülése végett közbevetőleg megjegyzem, hogy mítoszlól általában két szempontból, pozitív és negatív értelemben lehet szó. Maga a „mítosz”, mint köztudott, görög szó; a μῦθος (müthosz) jelentése: elbeszélés, mese, hitrege, példázat, történet. Figyelemreméltó, hogy a szó így eleve kettős tartalmat hordoz: az igazat és a hamisat, a valódit és a valótlant egyaránt jelentheti. A mítosz eszerint egyrészt úgy szerepelhet, mint amely szimbolikájával, különleges kifejező erejével az emberi világ legmélyebb tartalmait képes megjeleníteni, másrészt azonban úgy, mint amely hamis képzetként jelentkezik időről időre a gondolkodás történetében. A mítosz értékelésénél tehát építő és romboló erejét egyaránt tekintetbe kell venni. A mítoszméletek egyik állandó témája az, hogy a mítosz a ráció mellett vagy ellen kezelendő-e. A mítosz mint korai világértelmezés olyan

---

¹ Frenyó Győző: A losonci főgimnázium filozófiatanára (1914–1918), latin-görög tanára (a két világháború között), új nevén Magyar Királyi Állami Kármán József Gimnázium igazgatója (1938. XI. 10. – 1939. IX. 29). A losonci Református Teológiai Szeminárium tanára. A Losonci Magyar Dalegylet pénztárosa. Korábban a Balassagyarmati Dalegylet titkára (1904–1913). A Szlovenszkói (később Felvidéki) Általános Tanító Egyesület Középiskolai Szakosztálya tagja. A Losonci Magyar Asztaltársaság tagja. A Cseh-szlovákiai Magyar Testnevelő Szövetség oklevéllel és aranyéremmel tüntette ki. Előadásokat tartott a Járási Magyar Közművelődési Testület szervezésében. Irodalom: Mészáros András: A Felső-Magyarországi iskolai filozófia lexikona. Kalligram, 2003. 96.; Mészáros András: Iskolai filozófia Felső-Magyarországon a XIX. században. In: Mester Béla – Percz László (szerk.): Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Áron Kiadó, Bp. 2004.; Puntigán József: A losonci gimnázium a két világháború között. Gömörország (Rimaszombat), 2001. nyárutó, II. évf. 2. sz.; Vigh Károly: A losonci Református Teológiai Szeminárium története. In: Uő. (szerk.): Fejezetek Losonc történetéből. Kalligram, Pozsony, 2000. 82.

bölcsességet képvisel, amely nélkülözhetetlen és alapvető érték a szellem történetében. A klasszikus antik világban a mitikus és a filozófiai gondolkodás különleges, végsősoron egymást kiegészítő viszonyt alakít ki egymással.² A jelen kötet esetében azonban a mítosz egyértelműen mint a racionális, igazságra törekvő gondolkodás ellentéte szerepel. A kötet ilyen tárgyú írásai a tévképzetek, a hamis mítoszok ellen irányulnak.]

Mondják, az orvos és a statikus mérnök nem tévedhet. De tévedhet-e a filozófus? A téveszme a lét metafizikai alternativitásából adódóan részben természetes, és mint ilyen bizonyos értelemben elkerülhetetlen. „Kell is, hogy szakadás legyen körötökben” – mondja az Apostol (1Kor 11, 19). A téveszme azonban sokszor nemcsak egyéni szinten és időlegesen, hanem a közgondolkodásban és huzamosabb ideig is teret nyerhet, s kedvezőtlenül vagy károsan befolyásolhatja, vigasztalanná, örömtelenné, kiszolgáltatottá, hamissá és pusztítóvá teheti az emberek életét. A filozófiai téveszméknek tömegek eshetnek áldozatául, és mégis, ezek a tévutakat kijelölő emberek nemegyszer jegyzett és híres filozófusokként szerepelnek a gondolkodás, a művelődés, az emberiség történetében. A jövődőt tekintve ezért feladatunk kell, hogy legyen az eszmék komolyságának visszaidéje (a középkor ebben nem ismerte a tréfát, mert világos tudatában volt a tét nagyságának, egyáltalán a következmények érvényének!), a tévedések felelős számbavétele, a filozófiai élet kritikai kultúrájának és építő törekvéseinek előmozdítása. Magas eszmény és nehéz feladat az, amit Szent Ágoston így fejez ki: „Diligenter interficite errores, diligenter errantes!”, magyarul „Példásan pusztítsátok a tévedéseket, szeressétek a tévedőket!” Mindezt akkor is szem előtt kell tartanunk, ha másfelől annak is tudatában vagyunk, hogy bizonyos értelemben nem létezik egy igaz filozófia, csak a gondolat szüntelen eleveisége és helyes irányú kibontakozása.

*

A kötet négy részből tevődik össze. Az első rész a magyar filozófia témáival foglalkozik, a második rész a filozófia oktatásának kérdéseit tárgyalja, a harmadik rész egyes irányzatokat és gondolkodókat tekint át, míg a negyedik rész vallásfilozófiai kritikákat és vitairásokat tartalmaz.

Ami a kötet első fejezetét illeti, a magyar filozófia XX. századi történetének áttekintésével és a témához kapcsolódó további írásokkal az volt a szándékom, hogy a magyar filozófia nemlétének hamis képzetével szembefordulva tekintsek át értékes teljesítményeket, hiszen máig él az a filozófikus magyar kultúra lukácsi mítosza. Így hangoztatta annak idején a bírált szellemben Sándor Pál: „Egy bizonyos: ez az értelmiség eddig még kevés jelét adta annak, hogy érti, hogy tulajdonképpen miről van szó.”³ Amikor pedig Lukács György, régi meggyőződéséhez híven, a magyar „provinciálist” iránti megvetésétől áthatva, 1948-ban megfogalmazta tételét, miszerint „A magyar kultúrára jel-

² W. Nestle: *Vom Mythos zum Logos*. Stuttgart, 1940.; E. R. Dodds: *A görögség és az irracionális*. Gond-Palatinus, Bp. 2002.; Th. Szlezák: *Hogyan olvassunk Platón?* Atlantisz, Bp. 2000.; Dobrovits A.: *Valóság, mítosz és szimbólum*. In: *Válogatott tanulmányok*, I. Akadémiai Kiadó, Bp. 1979.; Kerényi K.: *Mi a mitológia?* Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1988.; G. S. Kirk: *A mítosz*. Holnap Kiadó, Bp. 1993.; J. Meletyinszkij: *A mítosz poétikája*. Gondolat, Bp. 1985.; G. Dumézil: *Mítosz és eposz*. Gondolat, Bp. 1986.; Szepes Erika–Voigt Vilmos: *Mítosz*. Világirodalmi lexikon, 8. köt. Akadémiai Kiadó, Bp. 1991.² 458–463.

³ Sándor Pál: *Filozófiai hátramaradottságunk okairól*. Európa Kiadás, Bp. 1947. 122. o.

lemző, hogy egyáltalán nincs magyar filozófia,⁴ akkor ezzel – szándékával ellentétesen – éppen az elkövetkezendő négy évtizedre ráillő megállapítást tett. Az ezt követő egész korszakot tekintve tudniillik a részleges eredmények nem állnak arányban a marxizmus-leninizmus politikai érvényesítéséből származó beláthatatlan szellemi veszteségekkel, azaz: 1) a filozófiai kultúra eltűnésével, 2) a filozófia által kiművelt szabad személyiség ellehetetlenítésével s 3) a filozófia hitelvesztésével. Márpedig helyes tudásra szert tenni és tájékozódni tudni a gondolatok közt⁵ – nos, ez nézetem szerint minden igaz filozófia egyik végső célja. A kötet írásaival ehhez szeretne hozzájárulni a szerző is a maga igen szerény lehetőségeihez képest.

Filozófia és nemzet viszonyával kapcsolatban három álláspont lehetséges. 1) A nemzeti jellegű filozófia igénye (Például az egyezményesek, Hetényi János és Szontagh Gusztáv; később Karácsony Sándor); 2) Csak egyetemes, nemzetek feletti filozófia lehetséges. Ez az internacionalizmus, a kozmopolitizmus, a liberalizmus és a szocializmus álláspontja (Lukács György és számtalan elvbarátja); 3) Az igazi, egyetemes filozófia egyben nemzeti jelleget ölt. Egyetemes és egyedi között a nemzet így mintegy a különös kategóriáját alkotja. Igen különböző pozíciókból emellett tett hitet Erdélyi János, Alexander Bernát, Bartók György. Az utóbb említett jeles gondolkodóink így nyilatkoznak:

Erdélyi János, kiemelkedő XIX. századi hegelianus filozófusunk ezt írja a hazai bölcsészetről szóló híres művében: „Mondják, mondogatják, hogy a bölcsészet egyike azon tudományoknak, melyek irodalmunkban legkevésbé vannak művelve, ápolva. E nyilatkozat amint egy részről vád akar lenni a magyar gondolkodás ellen, úgy más részről sajnálat a múltra és buzdítás a jövőre nézve. Akár így, akár úgy, de ha igaz, el kell vállalni, és ha csakugyan hiány, ki kell pótolni.” (25. o.) Hegeliánusként Erdélyi várhatóan kijelenti: „A bölcsészet, mint egyetemes igazságok tudománya, a tiszta gondolattal foglalkozik, vagy azon adataival a szellemnek, melyek az egy és megoszthatatlan ész nevében a föld népei által, nemzetiségre való tekintet nélkül, egyformán fogatnak fel.” (45. o.) Végeredményben azonban kérdésünkben ezt az álláspontot foglalja el: „Tudom én, hogy a gondolkodás egyetemesbe visz: a nemzetet összeköti az emberiséggel. Tudom, hogy minden folyó a tengerbe siet, de mégis a tenger a folyók éltetője, folyók a tenger élete. Kölcsönhatásban áll egymással a kettő: nemzet és az emberiség, folyók és a tenger. Tudom, hogy a vízcsepp természete nem más, akár Tiszából, akár Rajnából merítségük, de mégis a Tisza délre foly, a Rajna északra. Ilyen lenne talán az, mit a hazai bölcsészet neve alatt értek? Úgy vagyon! Mert az egész csak hasonlítás. Hanem az igaz szó ennyiben áll: bölcsészeti múltunk összeállításából folyó fogna előállni a szellemi élet mozgalmáival, elevenségével; és ki fogna tűnni a munkarészlet, melyet a magyarság elméje von a gondolkodás nehéz pályáján. Az a részlet, melyet nemzetünk az ész, a tulajdonképi emberiség ügyében leszolgált. Azon illetőség, mely reánk mint

⁴ Lukács György: Új magyar kultúráért. Szikra, Bp. 1948. 13. o.; (Hasonlóképpen: „Lukács György 1948. április 9-én a Magyar Kommunista Párt Politikai Akadémiáján megtartott előadásában a magyar kultúrát filozófiátlan kultúrának nevezte.” Hanák Tibor: A nélkülözhetetlen bírálat. München, é.n. 7.); Ennek az elvnek sajátos igazolása és megfejezése Tamás Gáspár Miklós kijelentése: „A modern értelemben vett magyar filozófiát marxisták hozták létre.” Magyar Tudomány, 1991/3. 331. o.; (Erről mindenestre helyes lett volna a filozófiai pályáról letaszított és kismmizett „polgári” tanár-nemzedék tagjait is megkérdezni.)

⁵ Vö.: I. Kant: Tájékozódni a gondolatok között: mit is jelent ez? In: Vallás a pusztá ész határain belül, és más írások. Gondolat, Bp. 1974. 109. skk. o.

nemzetre, az emberiség egy családjára, világpolgári kötelesség gyanánt esett a közös teendőből.” (102. o.)⁶

Alexander Bernát, filozófiai kultúránk száz évvel ezelőtti nagynevű előmozdítója így vall a kérdésről: „Egész életemet a filozófiának szenteltem, de a filozófián nem tisztán elvont tudományt értek, hanem a nemzet szellemi életének virágját, ha úgy tetszik, kivonatát, betetőzését, teljessé tételét (...) A filozófiai gondolkodást akarom terjeszteni, de magyar érzéssel, a magyarság javára. Itt az az elvem, hogy nem kívülről kell akarni igazítani a magyar szellemet, idegen importtal, hanem a magyar szellemhez simulva, legbelsejébe hatolva, hogy amit gondolunk, a magyar szellem erejéből táplálkozzék és annak birtokává lehessen.” (10.) „A nemzeti filozófia a nemzetnek saját magáról való fölvilágosítása, hogy azután igazán az lehessen, ami, megküzdhesse természetes akadályaival és esetleg megerősíthesse gyenge pontjait. Napfény mellett mégis csak jobban lehet dolgozni, mint félhomályban; a nemzeti munka is a filozófia világánál céltudatosabban és biztosabban folyhatik.” (229.)⁷

Bartók György pedig, kiváló Böhm-követő kantianus gondolkodónk leszögezi: „A magyar szellemtörténet, ha valóban célt akar érni, a magyar filozófiai gondolkozás történetét nem nélkülözheti. A magyar filozófia története, nemcsak a magyar művelődéstörténetnek képezi egyik legbecsesebb fejezetét, hanem a magyar szellem lényegének, kifejlésének, jellemének ismerete szempontjából is nélkülözhetetlen. A magyarság társadalmának szellemi képe, egyházi, iskolai, állami életre vonatkozó felfogása, műveltségének a különböző korszakokban való különböző formálódása nagy részben hiányosan és felületesen ismert marad mindaddig, amíg tisztán nem látjuk azt, hogy melyek voltak azok a filozófiai eszmék és meggyőződések, amelyek az illető korszak iskoláiban szóvivőkre és terjesztőkre találtak.”⁸

Ami ezek után a filozófiai elmaradottság kérdését illeti, ez persze bizonyos elvont értelemben folyamatosan és megújulóan jelen van az egész emberiség történetében, hiszen platóni értelemben a filozófia hivatása a szüntelen emberré formálás, nevelés és emelés befejezhetetlen műve. Amikor azonban a kifejezés terítékre kerül, nyilván szűkebb értelemben használatos. Ezzel kapcsolatban úgy ítéljük meg, hogy bár a nemzetek géniuszának összehasonlítása történetileg sok esetben haszonnal járó vizsgálódást jelent, jelen esetben a magyar nyelv és észjárás filozófiai kultúrára való alkalmatlanságának felvetése igen régóta immár idejétmúlt, elhibázott és sok esetben rosszhiszemű kérdésfelvetés. A valódi probléma ezzel szemben a nemzet általános kulturális állapotának, természetesen ezen belül filozófiai kultúrájának, iskolázottságának, tájékozottságának fájdalmas módon az elvárhatónál sokkal alacsonyabb színvonala, ezen keresztül pedig társadalmunkban a józan ítélőképességgel rendelkező, élete értelmét nagyjából átlátó érett személynek és a társadalmi szerepével tisztában lévő szuverén polgárnak a kívántnál jóval bizonytalanabb és ritkább jelenléte.

Eredeti filozófiai alkotást természetesen csak igen kivételes körülmények tesznek lehetővé, akár egy nemzet történeti helyét, akár egy gondolkodó egyéni pályáját tekintjük.

⁶ Erdélyi János: *A hazai bölcsészet jelene* (1857). Filozófiai és esztétikai írások. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 25, 45, 102. o.

⁷ Alexander Bernát: *Filozófia. Tanulmányok*. Pantheon, Bp. 1924. 10, 229. o.

⁸ Bartók György: *Teendők a magyar filozófia történelmének ügyében*. Athenaeum, 1928. In: Várhegyi Miklós: *„Galagonya magyarok.” Szemelvények a magyar nyelvű filozófiából* Apáczai-tól Böhmig. Veszprém, 1992. 323–324.

Az igazi filozófiai műveltség és kultúra emelését azonban lehetséges feladatul minden felelős kultúr- és oktatáspolitikai ki kell, hogy tűzze maga elé. Ezen túlmenően itt ismét egy megkülönböztetést kell tennünk. A filozófia saját magára vonatkozó régi problémája a filozófia s a bölcsesség taníthatóságának, egyáltalán a tanítás, az ismeretszerzés, a nem-ismert megismerése lehetőségének elvi ismeretelméleti-logikai-pszichológiai-antropológiai kérdése.

[A klasszikus problémát Platón fogalmazza meg: „És miképpen fogod kifürkészni, Szókratész, azt, amiről egyáltalán nem tudod, hogy mi? Ki tudsz-e tűzni magad elé valamit, hogy kutasd, azok közül a dolgok közül, amiket nem ismersz? Vagy ha nagyszerűen rátalálnál is, honnan fogod tudni, hogy ez az, amit előzetesen nem ismertél?”⁹ Jellegzetes szkeptikus téma a bölcs megtalálásának dilemmája avagy paradoxona: „Annak megállapítása, hogy ki a bölcs, talán a leginkább bölcshez illő feladat.”¹⁰ Hasonló elvet hangoztat Xenophón, egyetértve Empedoklésszal: „A bölcs megtalálhatatlan, mivel ha valaki fel akarja ismerni a bölcszet, annak magának is bölcsnek kell lennie.”¹¹ A szofisták köréből származik egy fejtegetés: „Használatos egy érv, amely sem nem igaz, sem nem új: Az, hogy a bölcsesség és az erény sem nem tanulható, sem nem tanítható.” Különböző érveket és ellenérveket sorol, végül azonban leszögezi: „Ha valaki tanít, az annak a jele, hogy lehetséges tanítani.”¹² Szent Ágoston szerint „amikor megszólalunk, nem akarunk mást elérni, mint azt, hogy tanítsunk.”¹³ Mivel azonban „a benső emberben lakozik az igazság”¹⁴, Krisztus, az igazság belülről tanít minket.¹⁵ Mint mondja: „Aki a mennyben van, az maga tanít azáltal, hogy emberek által külsőleg is jelek révén figyelmet minket, hogy befelé öhozzá fordulva tanuljunk.”¹⁶ Aquinói Szent Tamás egyértelműen rámutat: „Mondhatjuk, hogy a tanító létrehozta a tanulóban a tudást, persze természetes esze működésbe való hozásával. Ezért mondhatjuk, hogy az egyik ember tanítja a másikat és az ő tanítója.”¹⁷ Ugyanakkor ő is hangsúlyozza: „Abban az értelemben nem szabad embert tanítónak mondani, mintha ezzel neki akarnók tulajdonítani a fő tanító tisztét. Az ugyanis egyedül Istennek jár ki. Vagyis óv <Mt, 23,8> attól, hogy minden reményünket rátegyük az emberi bölcsességre, ahelyett, hogy amit embertől hallottunk, annak lépcsőjén az isteni igazsághoz emelkednénk.”¹⁸ Filozófiai dilemmáinknak valószínűleg tekintélyes része azután az isteni és az emberi bölcsesség radikális újkori szétválasztásából fakad.]

A filozófia taníthatóságának kérdésével kapcsolatban fogalmilag és tartalmilag alapvetően két szempontot lehet elkülöníteni egymástól. A megkülönböztetés Kantra megy

⁹ Platón: Menón, 80 d-e. Platón Összes Művei, I. Bp. 1984. 671.

¹⁰ Cicero: Lucullus, III. 9. Kendeffy Gábor (szerk.): Antik szkepticizmus. Atlantisz, Bp. 1998. 97.

¹¹ Diogenész Laertiosz, IX. 21. Kendeffy Gábor: Az egyházatyák és a szkepticizmus. Áron, Bp. 1999. 32.

¹² Kettős érvek, 6. Steiger Kornél (szerk.): A szofista filozófia. Atlantisz, Bp. 1993. 117–118. Elemzését ld.: Kerfeld, G. B.: A szofista mozgalom. Osiris, Bp. 2003. 163–172.

¹³ Augustinus: De magistro, 1,1.

¹⁴ Augustinus: De vera religione, 39,72.

¹⁵ Augustinus: De magistro, 11–12.

¹⁶ Augustinus: De magistro, 14,46.

¹⁷ Aquinói Szent Tamás: Quaestiones disputatae de veritate. De magistro, XI. 1.

¹⁸ Aquinói Szent Tamás: Quaestiones disputatae de veritate. De magistro, XI. 1.

vissza, aki ezt az alábbiak szerint adja elő: „Tanulhat hát valaki filozófiát, anélkül, hogy filozofálni tudna. Aki viszont valóban filozófus akar lenni, annak szabadon, nem pedig pusztán utánozva, úgyszólván mechanikus módon, kell eszét használnia (...) In sensu scholastico tehát a filozófia a fogalmakból nyert filozófiai észismeretek rendszere; in sensu cosmopolitico azonban az emberi ész végső céljairól szóló tudomány.” Itt Kant még kifejti, hogy az első jelentésben a filozófia az ügyesség tana, a második jelentésben a bölcsesség tana. Majd még egyszer visszatér e két szempont taglalására: „Hogyan lehet filozófiát tanulni? Vagy levezetjük a filozófiai ismereteket létrejöttük első forrásaiból, azaz az ész elveiből, vagy azoktól tanuljuk meg őket, akik valaha filozofáltak. Az utóbbi a legkönnyebb. Ez azonban tulajdonképpen nem filozófia. Feltéve, hogy létezik egy igaz filozófia, s valaki megtanulhatja azt, ismerete akkor is csupán történeti lenne. A filozófusnak filozofálni kell tudnia.”¹⁹

A problémát Heidegger így fogalmazta meg: „A félreértelmezéseket, amelyek a filozófiát állandóan körülfonják, az segíti elő a leginkább, amit a mi fajtánk, a filozófiaprofesszor művel. Az ő szokásos, de ugyanakkor jogosult, sőt hasznos dolga, hogy az eddigi filozófiákról a műveltség részét képező ismereteket közvetítsen. Ami azután úgy néz ki, mintha már maga is filozófia lenne, jöllehet a legjobb esetben is csak filozófiatudomány.”²⁰ Heideggerrel leszögezi: „A filozófia filozofálás.”²¹ Számára a megértést hozó oktatásban világossá válik, hogy „a filozofálás minden embernek alapvetően a sajátja, hogy bizonyos embereknek csak különös sorsa lehet, vagy az kell, hogy legyen, hogy mások számára ösztönzői legyenek annak, hogy bennük a filozofálás felébredjen.”²² Ezek nyomán a problémát nálunk Vajda Mihály ekként vetette fel: „Azt és csakis azt szabad közvetítenünk, amit Heidegger filozófiatudománynak nevezett, tehát kultúrált tudást az eddigi filozófiákat illetően (...), vagy valamiképpen filozófiát is kell oktatnunk, pontosabban filozofálást, mert ahogy Kant mondotta, filozófiát oktatni nem lehet, csak filozofálást.”²³

Mindezek áttekintése után ezzel kapcsolatban már csak arra emlékeztetnék, hogy a kérdésre, miszerint „lehetséges-e és kell-e a filozófiát tanítani?”, Gottfried Heinemann, a kasseli egyetem professzora tömören így válaszolt: „Nem lehet, de muszáj!”²⁴ Ezek fényében a második fejezet írásai a filozófia oktatásának egyes kérdéseivel foglalkoznak. A fentiek tudatában úgy látom, hogy magában az oktatás gyakorlatában a filozófiatanárnak kifejezetten mindkét említett szempont érvényesítésére törekednie kell.

*

Az egyes filozófiai irányzatokat és gondolkodókat tárgyaló fejezetben először az irracionális sok félreértéstől kísért témáját vesszük szemügyre, s ennek mítoszával szemben felvázoljuk annak helytálló fogalmi vázlatát. Ezt követik azok a tanulmányok, amelyek a marxista ideológia egyes doktrínáival és mítoszaival foglalkoznak. Az itt megfogalmazott észrevételek egyúttal a liberális kapitalizmus kritikájának szempontjára

¹⁹ Kant, Immanuel: Pölitz-féle metafizikai előadások (1788–89). Bevezetés. A filozófiáról egyáltalán. In: Uő: „A vallás a pusztá ész határain belül” és más írások. Gondolat, Bp. 1974. 129–132.

²⁰ Heidegger, Martin.: Bevezetés a metafizikába (1953). Ikon, Bp. 1995. 7.

²¹ Heidegger, Martin: A metafizika alapfogalmai. Osiris, Bp. 2004. 25.

²² i. m. 36.

²³ Vajda Mihály: Rehabilitálható-e a filozófia? Magyar Tudomány, 1991/3. 339.

²⁴ Filozófiai Figyelő, 1991. 222. o.

ból is bizonyos jelentőséggel bírhatnak. Itt kaptak helyet azok az elemzéseim is, amelyek a keresztény társadalmi tanítás érvényét igyekeznek kimutatni a liberalizmussal és a szocializmussal szemben a politikaelmélet és a gazdaságetika síkján.

A kötet vallásfilozófiai tematikájú befejező része nagyobb részt a magam tevékenységén, a velem kapcsolatos, illetve általam írt kritikákon keresztül bepillantást enged közelmúltunk filozófiai életének néhány fejezetébe. Az Egyház és a világ viszonyáról szóló írással azt kívántam megmutatni, hogy a ma is érvényesülő durva ateizmussal és a mitizált klerikalizmus ellen hadakozó katolicizmus-ellenességgel szemben (térben és időben távolabb) a másik oldalon is lehetséges a józanabb szemlélet. A helyes keresztény világnézet nem világ-idegen, ugyanakkor nem is „borul térdre a világ előtt”,²⁵ s megfelelő arányban tekint az evilági és a transzcendens szférájára, valamint a múlt-jelen-jövő dimenzióira. Úgy gondolom, ideológiai és közéleti szempontból érdeklődésre tarthat számot néhány olyan írásom, amelyeket különböző támadásokra adott válaszként fogalmaztam meg. Önáltatás nélkül, mégis az effajta viták múltba utalásának szándékával illesztettem a kötet végére azt a cikkemet, amely igazság és szeretet egyenlő fontosságára hívja fel a figyelmet.

A bölcsesség: belátása a világ menetének, megértése az ember természetének, kimondani és megtenni, amit kell és ki nem mondani és meg nem tenni, amit nem szabad. Ismerem az antik intelmet: „A nyájasság barátokat szerez, az igazság gyűlöletet.”²⁶ A filozófiai író mégis inkább az utóbbit, az igazságot kell, hogy szem előtt tartsa, annál is inkább, mert az, ami a következő lapokon ilyen műfajban olvasható, nem személyekre irányul, hanem elvek szerint íródott. Régóta mélyen megszívtam azt, amit Boethius és Petrarca a dicsőség és a hírnév mulandóságáról mondott. Boethius erre int: „Ha a végeérhetetlen örökkévalósággal vetjük egybe, bármily hosszú időre szóljon is a hírnév, ez az idő nemhogy rövidnek, de egyenesen semekkorának bizonyul (...) A lelkiismeret s erény előbbrevalóságára nem hederítve mások locsogásától várjátok jutalmatokat (...) Bizony, ha meghaltál, emléked is kivész / Hírnév ezen mit sem segít / S ha azt hiszed, megtoldhatod még életed / Neved tűnékeny fényivel / Eljő a nap, mely ezt is elragadja majd / S halott léssz másodízben is.”²⁷ Petrarca pedig ezt írja: „Amit az erőtlen halandó tehetsége fáradságos munkával létrehoz, bizonyosan halandó (...) A könyvek elpusztulnak, te is elenyészel. Ez a harmadik halál.”²⁸

Munkámat a magyar ifjúságnak ajánlom, követve Bessenyei Györgyöt, a magyar felvilágosodás megindítóját, aki „A filozófus” című művének bevezető soraiban így fordul az ifjúsághoz: „Az egész hazám ifjainak tészek ajánlást, kikhez minden különb-

²⁵ Vö.: Jacques Maritain: A garonne-i paraszt. Egy öreg laikus töprengése napjaink kérdésein. Szent István Társulat – Kairosz, Bp. 1999.

²⁶ Terentius: Az androszi lány, 68.

²⁷ Boethius: A filozófia vizsgálása, II. 7. Helikon, Bp. 1970. 47–49.; A „második halál” fogalmához ld.: Frenyó Zoltán: Krisztológiai és antropológiai kérdések az ókeresztény gondolkodásban. Fejezetek a patrisztika történetéből. Jel Kiadó, Bp. 2002. 132–137.; Uő: A trichotomizmus és a „két halál-elmélet”. In: Nemeshegyi Péter – Rihmer Zoltán (szerk.): Studia Patrum. A Magyar Patrisztikai Társaság I. Konferenciája az Ókori Kereszténységről. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 153–158. o.; = Teológia, 2002/1-2. 53–57. = Klny.: Bp. 2002.

²⁸ Petrarca: Africa, II. 455–457; 464–465. Secretum. Kétségeim titkos küzdelme. Lazi, Szeged, 1999. 142.

ség nélkül, egyenlő szeretettel, hívséggel, barátsággal és magyar atyafisággal viseltetem. Ismérjük meg egymáshoz való hívségünket, gondolkozzunk nagy hazánknak terhéről, és igyekezzünk valósággal nemesek lenni. Higgyétek el nékem, hogy nincsen e világon egy ifjú részirül dicsőségesebb dolog, mint ha az nemes erkölcsökkel és arany elmével bír.”²⁹

---

²⁹ Bessenyei György: A filozófus (1777). In: Válogatott művei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1987. 213. o.